

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egyházunk a forrongó világban

A szocializmus után

Közép- és Kelet-Európa térségében nemcsak a demokratikus társadalmak vannak születőben, hanem a külső béklyótól megszabadult egyházak is újjászületnek. E fordulat egyik első feladata a számvetés a múlttal. Érthető talán, hogy a német egyházakról jelent meg a legtöbb értékelés. Azért is, mert ők megszakítás nélkül szoros kapcsolatban álltak az egyik leghatalmasabb nyugati országgal. De nyilván azért is, mert az újra-egyesítéssel ők jutottak a legmesszebbre. Az elemzések jó része nyugaton látott napvilágot. Megállapításaik azonban többnyire érvényesek reánk is, vagy legalábbis tanulságosak számunkra.

Az egyházak szerepe a fordulatban

Abban mindenki egyetért, hogy az egyházak igen jelentős szerepet játszottak az 1989-es őszi eseményekben, s ez az evangélikus egyház tekintélyét jelentősen növelte. David Seeber azonban kritikusán megjegyzi (Herder Korrespondenz, 1990. február, 49. o.), hogy ez a politikai szerep távol áll az egyház eredeti feladatától, hiszen igazi hivatása az, hogy tanúságot tegyen a hitről. Az ellenzéki demonstrációk idején a templomokat megtöltő tüntetők valójában nem imádkozni mentek oda. Seeber azt a kérdést is fölveti, vajon a nemzeti függetlenségi mozgalmakat támogató egyház milyen szerepet tölt be. Vajon nem a régi, szűklátókörű, a többi népeket ellenségnek tekintő nacionalizmus hagyományozódik-e tovább az egyházak közvetítésével? Mennyiben tud az egyház föllépni a nemzeti függetlenség védelmében, ugyanakkor pedig a nemzeti viszálykodások mérséklése érdekében?

Robert Goeckel, a politológia professzora a New York-i egyetemen a lutheránus egyháznak a szocializmus éveiben betöltött szerepét ambivalensnek látja. (The Evangelical-Lutheran Church and the East-German Revolution, in: Papers on Religion in Eastern Europe 1990. nov. 28. o.), hiszen a hatvanas években ők dolgozták ki „az egyház a szocializmusban” ideológiáját, s joggal vádolhatók opportunizmussal a rendszer kiszolgálásáért.

A nyolcvanas évektől azonban egyre határozottabban sürgették a liberalizálódást, a szabad külföldi utazás lehetőségét, a sajtó nagyobb szabadságát, a politikai élet demokratizálódását. Az egyházi vezetők 1988-tól ismételten kinyilvánították, hogy „az NDK sem kerülheti el a peresztrojkát”. 1989 őszén a lutheránus egyház védelmébe vette az alternatív csoportokat. Több gyülekezet lelkésze élére állt az ellenzéki megmozdulásoknak, majd aktív politikai szerepet vállalt az új átmeneti kormányzatban is. Az új par-

lamentben 21 protestáns lelkész vállalt képviselői mandátumot, hárman pedig miniszteri tisztséget de Mazière kormányában. Goeckel joggal jegyzi meg, hogy ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy a kommunista rendszerben sokan nem papi hivatásból végeztek teológiai tanulmányokat, hanem azért, mert szabadulni akartak a marxista ideológiai hegemoniától.

Günther Krusche, a berlin-brandenburgi evangélikus egyház szuperintendense ehhez még hozzáteszi: „az egyház érdeme az, hogy a békés forradalom erőszakmentesen zajlott le”. (The Church in a Post-Socialist Society, i. m. 44. o.)

A katolikus egyház a NDK-ban

Reinelt drezdai püspök 1990. november 30-án Bambergben tartott előadásában a katolikus egyház szerepéről beszélt az átalakulásban. A katolikus egyház kettős értelemben is diaszpórába szorult az NDK-ban. Kisebbségben voltak a többi egyházakkal szemben (csak mintegy 5% a katolikus), s kisebbségben a nem hívő többséggel szemben (az evangélikusok aránya sem több 20–30%-nál). A világegyház háttéré nélkül elsüllyedtek volna a jelentéktelenségben.

A püspökök azonban a legnehezebb időkben is kritikusan léptek föl a diktatúrával szemben. 1959-ben a leghatározottabban elutasították a szocialista névadást, fiatallávát, házasságkötést, temetést. 1960-ban tiltakoztak az ellen, hogy az egész társadalmat a dialektikus materializmus eszméi szerint akarják átforgatni. 1974-ben a püspökök felemelték szavukat az ateista nevelés ellen, amelyet az óvodáktól az egyetemekig kiterjesztettek. 1978-ban az iskolákban folyó honvédelmi oktatás ellen szóltak, 1983-ban síkra szálltak a fegyvertelen katonai szolgálat lehetőségéért. Tették mindezt annak ellenére, hogy a kormányzat megtorló lépései sosem maradtak el egy-egy ilyen nyilatkozat után.

Reinelt püspök azt is megemlítette, hogy a katolikusokat ugyanakkor igyekeztek távol tartani a politikai megmozdulásoktól. Így el tudták kerülni a papi békemozgalom kialakulását is (egyedül a szocialista országok közül). A kormányzatot azonban leginkább az ingerelte, hogy a Szentszék sohasem ismerte el a két német állam létét, holott Honecker ezt ismételten sürgette. A kelet-német egyházmegyék többségének központja Nyugat-Németországban volt (Fulda, Würzburg, Paderborn, Osnabrück).

1989 szeptemberében Braun magdeburgi püspök, októberében Reinelt drezdai püspök pásztorlevélben sürgette a demokratizálódást: a határok megnyitását, a társadalmi pluralizmust, a politikai vezetés hibáinak feltárását, valóságghű tájékoztatást a sajtóban, erőszakmentes föllépést a békés tüntetőkkel szemben, hatékonyabb gazdasági rendszert. A katolikus laikusok ekkor alakult mozgalma, a Katolikus Akció pedig követelte a jogállamiság helyreállítását, a párt egyeduralkodó helyzetének megszüntetését, a demokratikus választásokat, a sajtószabadságot, a civil katonai szolgálat bevezetését.

Jelen és jövő

Günther Krusche kritikusan szemléli egyházának jelenét. Az elnyomatás éveiben sem alakult igazán hitvalló közösséggé, s ma fennáll a veszélye annak, hogy újra a régi hatalmi egyház szervezeti formáit szeretnék visszaállítani — ez pedig lehetetlen. Az egyház törpe kisebbséggé lett — így kell belekapcsolódnia az új német társadalom fölépítésébe.

Krusche három feladatot lát a legfontosabbnak:

1. A prófétai kritika szolgálatát: kritikusan szolidaritást kell vállalnia a társadalommal, elsősorban a nemzeti kiengesztelődés érdekében. A tegnapi ellenségben föl kell fedeznünk a holnapi partnerünket, anélkül, hogy föladnánk keresztény azonosságunkat.

Nemcsak „a szocializmusban élő egyházat” fenyegeti a kompromisszumokban való feloldódás veszélye.

2. Számos céljavesztett, elbizonytalanodott, megélhetésétől, szociális biztonságától megfosztott ember szorul rá az egyház segítségére. „Másokért élő egyháznak” kell lennünk — Bonhoeffer megfogalmazása —, ám még intenzívebben, mint eddig bármikor.

3. Az egyháznak fontos szerep jut a társadalom új erkölcsi tájékozódásában. A reálisan létező szocializmus nemcsak gazdasági katasztrófához vezetett, hanem erkölcsi romláshoz is. Az emberek újra keresni kezdik a valódi értékeket, életük értelmét. Az egyháznak ki kell vennie a részét a nevelésből, mind az iskolákban, a fiatalok életében, mind a felnőtt társadalomban.

David Seeber sem látja egyszerűnek az egyházak jelenét és jövőjét. A diktatúra idején az egyházak kényszerűen elzárkóztak a társadalmi élettől, és olyan magatartásformákat alakítottak ki, amelyek elavultak a modern, pluralista társadalmakban. A külső kényszer miatt elmaradtak az egyház életének olyannyira szükséges változásai. A volt szocialista országok egyházainak meg kell tanulniuk az egymással versengő világnézetek keresztútjében élni. A modern Európa keresztény örökségből nőtt ki, de a keresztény hit elveszítette kötelező erejét. A vallási közösségeket is áthatja a szabadpiaci szellemiség: mindenki szabadon kifejtetheti a véleményét, és követőket toborozhat magának.

Az egyházaknak meg kell nyílniuk a társadalom előtt, s párbeszédet kell kezdeniük a másképpen gondolkodókkal, más érdekeket képviselőkkel. Ez azonban a papság gondolkodásának gyökeres megváltoztatását kívánja, az igehirdetésnek és a hitoktatásnak gyökeres átalakítását, s a hitben járatos, elkötelezett laikusok hatékonyabb bevonását az egyház életébe.

A szekularizált európai országok is szívesen integrálják az egyházat a társadalom életébe, mint a kultúra értékes alkotóelemét, észrevétlenül megfosztják azonban eredeti krisztusi küldetésétől. Ha az egyház a jövőben is a hit kovásza, az Evangélium tanúja akar lenni az emberek között, akkor nem a szervezeti formákat kell erősítgetnie, hanem belülről, alulról kell megújulnia. A kelet-európai egyházakban — Seeber szerint — nem mindenütt a hivatalos egyház, a hierarchia állt ellen az ateista diktatúrának, hanem a hívők közössége. Az ő tanúságtételüket igényli a jövő szekularizált, liberális világa is.

Kelet és Nyugat egyházai között kölcsönös tanulási folyamatnak kell elindulnia, amelyben megismerhetjük egymás értékeit, és okulhatunk egymás hibáiból. S ha a szabad, egyesült Össz-Európáról álmodunk, akkor ez csak az eddiginél sokkal határozottabb ökumenikus keretben képzelhető el. A keresztények csak akkor szolgálhatják igazán Európa népeinek megbékélését és testvéri közösségének kialakulását, ha maguk is a krisztusi szeretet egységében élnek egymással.

Szabadban

Kérdések a posztmodernhez, halkan, aránytalanul. Ha hevenyészett listám és mostani tudásom szerint a posztmodern azt jelenti, hogy 1. mindenfajta kerek, zárt, nagy elbeszélés és történet, mítosz, mese, művészeti és filozófiai rendszer stb. érvénytelenné lett, mert 2. a „nagy ember”, a nagy szervező- és formaevl önkényes, ideologikus racionalizálásként lepleződött le, hiszen 3. mindezek (fentiek) tulajdonképpen a kultúrtörténet során, a mindenkori szükségletek szerint hamis legitimitációt szolgáltak, sőt egy bizonyos, ki-rekesztőleges rendszert oktrojáltak, és így 4. mindezek tekintélyi, sőt elnyomó szerepet játszottak, ami azzal járt, hogy 5. (nagy vagy kevésbé nagy) elbeszéléseket, mítoszokat stb. önmagunkról, az emberi lényről kitessékelték, kirekesztettek, elfojtottak, önmagukat kizárólagossá téve a szabadságot csorbították, s ha mindezek fényében a posztmodern — most már pozitív értelemben — azt jelenti, hogy 1. megszünteti a monolitikus gondolkodást, megszünteti az egyigaz elbeszélés kizárólagos érvényét, kiemelve a kis elbeszélések plurális egymásmellettségét, az értékek, utak, stílusok szabad, szuverén privát-sokszínűségét, ha továbbá 2. a minden oldalú tolerancia és egyedül elfogadható magatartás, amely viszont — önellentmondás! — számon kéri, s amely 3. globális kommunikációban és önnön szabályai mögé nem kérdező nyelvjátékok és modellek sokaságában fejezi ki magát, amelyben 4. csakis a vitázó, szelíden versengő, eszmét cserélő, agonisztikus megértésnek és/vagy a nem-kirekesztő passzív különözésnek van helye, amely 5. permisszív (megengedő), nem pedig tiltó, elfogadó és nem elítélő, polivalens és eklektikus életformát jelent, s mint ilyen 6. *egyedül* a posztmodern értelemben vett liberalizmusban mutatkozik meg a politika- és a társadalomfilozófia lehetősége, nos, ha ez így néz ki, akkor: 1. Vajon nem a relatíve mégiscsak elérhetőnek tekintett földi boldogság újabb, gyanútlanok látszó stratégiájával állunk szemben? 2. A pluralitás határainak kidolgozatlansága nem jár-e beláthatatlan következményekkel mindazokra: szegényre, betegre, versenyképtelenre, élhetetlenre, mindazokra hát, akik nem képesek megfelelni e világtkép normatív norma nélküliségének: pontosabban e világtkép mélylén rejllő szélsőséges-játékos autonómia-követelés nem a fájdalom és a szenvedés likvidálására tör-e, az élet mélyebb megélésének elaltatására-e? Az empátiás részvétlenségre, a feszültségárhító „tűzoltásra”? 3. És akik nem tudnak részt venni a szellemi-gondolkodásbeli

promiszkuitásban, ebben a szelíd pluralitásnak nevezett erőtlenségben és tarka, de nem markáns szubjektívizmus-emancipációban, amelyben cél, hogy *ne* kötődjünk — akár némi kizárólagossággal és a választás fájdalommal — túlzottan egymáshoz? 4. És akik a szó tág értelmében a „monogámiában” kívánnak élni, szellemileg is? Akik nem szeretik a könnyű, semleges temperáltságot? 5. És akik mindebben a totális helyvesztés és térbizonytalanság pozitív mozdulatában kételkednek? 6. És akik ragaszkodnának — tesztem azt — az igazság szóhoz, holott bizonyos értelemben éppen ez válik tabuvá manapság? 7. És akik nem elitista, de nem is tucat értelemben „demokratikus” józan emberek és nagyon is látják — mert hiszen a posztmodernben elérendő érték, hogy *minden* láthatóvá, sőt áttetszővé váljék (lásd előre bejelentett háború egyenes közvetítése stb.) —, nos látják mindebben olykor a blöfföt, a szak tudás és szakértelem széthullását, e követelmény eltűnését és lesajnálását, sőt az ideológiai szépségtapaszokra már igényt sem tartó üzletet, az egydimenziósság megdőbbentő, leplezetlen diadalát (igen, a baloldali Marcuse mondta így egykor), a primitív konvertálhatóság egyetemességét? 8. És akik ugyanebben a multimédiás áttetszőségben a soha eddig ennyire nem tapasztalt félreinformálást, megtévesztést, elfedést és vizuális manipulációt (hazudozást) látják? 9. És akik a játék követelésében a nyílt szívű „semmi sem számít” terrorját, ezt a megfoghatatlan, az eredeti terrornál jóval lágyabb, kiszámíthatatlanabb, tejszerű ködöt látják? 10. És a reklámozott, „nyitott” kommunikációban a személyesnek, a személynek soha nem látott, jelentéktelenségében is agresszívan önérvényesítő felmagasztalásában valójában a személy példátlan inkognitóját és narcisztikus kihúnyását érzékelik? 11. És akik mindennek a megfoghatatlanságából következő kikezdetelenségét olykor közönséges csalásnak értelmezik, noha az egész posztmodernnek „igaza kell, hogy legyen” (a semmire sem kötelező kötelezőségének paradoxona ez!), az uralmi, hatalmi *great storyk és big manek* után? Egészen addig, amíg „hallgat a velű”, márpedig most, jóideig hallgat, nos addig velűk, ezekkel hogy s mint lesz? — Talán mindez jócskán egyoldalú, miként egyoldalúság bombasztikus hiánya is korunkban. Talán mindez a posztmodern *egyik* változata, amire vonatkozó kérdéseim maguk is csak féloldalasak maradhatnak. Talán igaztalan az egész, talán nem látni tisztán. Talán nem *kell* tisztán látni, csak nem erről szól a(z újabb) fáma?

Rendezetlen könyvespolc

C. G. Jung: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába; Föld és lélek

Mindkét könyv újrakiadás. *A Bevezetés* először 1944-ben jelent meg magyarul, a *Föld és lélek* 1946-ban (a mostani kiadás utószava szerint az Akadémiai Nyomdánál, valójában az Egyetemi Nyomda bocsátotta közre). Mindkettő népszerűsítő, általános összefoglalás, a pszichoanalízis Freud és Adler mellett legnagyobb alakja mindkettőben saját nézeteit és kutatási irányát tárja fel nagyobb közönség számára, az elsőt kicsit szárazabb nyelven, a másodikban élvezetes esszéstílusban fogalmazva. Aki most ismerkedik a nagy svájci tudóssal, kezdje talán a második könyvvel az olvasást: ez a kis esszé fölvilágítja Jung legfontosabb eszméit, és megismerteti leggyakrabban használatos kategóriáit. Kiindulása egyszerű és világos. „Minden, ami a tudatban történik, adott esetben tudattalanul is megtörténhet. Hogy ez miként lehetséges, a legjobban úgy világítható meg, ha a lelki működéseket és tartalmakat úgy képzeljük el, mint valami éji sötétségbe burkolt tájat, amelyre egy fényoszlop sugárkévéje esik. Ami az észrevevésnek ebben a fényében megjelenik, az tudatos; ami azonban kívül, a sötétségben fekszik, tudattalanul ugyan, azonban mégis él és hatékony. Ha a sugárkéve tovább vándorol, az előbb még tudatos tartalmak a tudattalanba süllyednek, és új tartalmak lépnek a tudat fénymezejébe. A sötétségben eltűnt tartalmak tovább hatnak, és közvetve, tünetileg észrevehetővé válnak (...) A tudattalanul létező készleteket és gátlásokat az asszociációs kísérletek révén kísérletileg is kimutathatjuk.” Ettől az általános kiindulóponttól az animus — anima kérdésköréig terjed a kis kötet tartalma.

A Bevezetés a mélylélektan kutatástörténetének időrendjében halad, előbb Freud, majd Adler elméleteivel foglalkozik, aztán tér rá saját kutatási eredményeinek ismertetésére, a kollektív tudattalan világára. Híres típuskettősét, az extrovertált és az introvertált lelki típust nagyon érdekesen Freud és Adler személyiségéből vezeti le. De nem akarom elmesélni a könyv tartalmát, és nem akarok „bevezetést” sem nyújtani a *Bevezetés*hez, nincs is szükség ilyenre, e kétszáz oldalas könyv minden előképzettség nélkül mindenki számára érthető. Csak

egyetlen gondolati irányára szeretném fölhívni még a figyelmet. Eszméit vitatkozva fejti ki Jung, főképp persze a pszichoanalízis másik két nagy irányával, a freudival és az adlerivel vitázik, de közben fel-feltör, búvópatakként felszínre kerül egy másik vita is. Szüntelen vitája Nietzschével. Mivel manapság kibontakozóban van nálunk egy Nietzschere-neszánusz, érdemes odafigyelnünk szavára: „Világos-e előttünk, mit jelent: igent mondani az ösztönre? Nietzsche igen komolyan akarta és tanította ezt. Igen, ritka szenvedéllyel áldozta fel magát, egész életét az „Übermensch” eszméjének oltárán, annak az embernek a gondolatáért, aki ösztöneire hallgatva túljut önmagán is. S hogy fejezte be életét? Ugy, ahogy Nietzsche maga jószolta *Zarathustrájában*: a kőéltáncos halálos, intő bukása lett a sorsa, azé az emberé, aki nem bírta ki, hogy „átugorják” (...) Nietzsche esete egyfelől azt mutatja, hogy mi a következménye a neurotikus egyoldalúságnak, másfelől, hogy milyen veszedelmeket rejt magában, ha túltesszük magunkat a kereszténységen (...) Mindazok, akik a keresztény magatartás alapjait komolyan bírálják, az általa nyújtott védelemtől is megfosztják magukat.” (*A Bevezetést* az Európa Könyvkiadó adta ki Nagy Péter korabeli fordításában, a *Föld és lélek* a Kossuth Könyvkiadónál jelent meg, Boda László 1946-os fordításának változatlan újraközölésével. Végezetül hadd jegyezzem meg: Boda László 1939-ben írt egy könyvet Jungról, alighanem máig ez a legjobb áttekintő ismertetés róla magyar nyelven.)

Szerédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941—1944

Ha Szerédi élne! — ez a családi körben és ismerősök között elhangzott mondatfoszlány jut most eszembe gyermekkoromból, a háború utáni évekből. Szerédi Jusztinián elvitathatatlan tekintély volt a katolikus lakosság körében. A tekintély és judicium sugárzik azokból a feljegyzéseiből is, melyek Orbán Sándor és Vida István gondozásában és bevezető tanulmányával jelentek meg a közelmúltban. Három — leginkább az emlékirat műfajához hasonló, avval mégsem egészen azonos — feljegyzés és néhány levél van a kötetben. Az első 1941—

1942 fordulóján készült, és Horthy István kormányzóhelyettesi megválasztásának háttéréről szól, a második 1942 őszen a fiatal Horthy repülőszerecséntlensége után kialakult helyzetet beszéli el, míg a harmadik a Szálasi hatalomátvételét követő vészterhes heteket eleveníti föl.

A kötet a politikus Serédit mutatja be. Egy közjogi méltóságát rendkívül határozottan képviselő főpapot, aki határozott elveket vall, ezekhez ragaszkodik, de ismeri a politika nyelvét és tud politizálni. A kötet talán legérdekesebb epizódja az a beszélgetés, melyet az őt fölkereső Szálasival folytatott 1944 októberének végén. Szálasi uralmát nem tartotta legitimnek, szemébe is mondta a nemzetvezetőnek, hogy sem őt, sem kormányát nem ismeri el jogszerűnek. Tiltakozott az egyházi iskolák államosítását és az egyházi birtokokat elkobzó nemzetiszocialista reformtervek ellen: az egyházi birtok kétszer annyit produkál, mint a kisbirtok, nem feketéz és jól adózik, érvelt. Aztán a zsidókérdésről mondta el véleményét. Ebből a hosszabb fejtegetésből álljon itt néhány sor: „(...) mindig a zsidótörvények ellen foglaltam állást, mert észrevettem, hogy nemzetünk vesztét jelenti, ha törvénytárunkba bekerül az a nem is igaz elv, hogy a magyar ember nem tudja azt az idegenfajtájú embert asszimilálni, akinek két nagyszülője nem magyar. És ha ezt az elvet annak ellenére, hogy asszimiláltak a besenyőket, kunokat, örményeket, jazigokat, sok szlávot és németet stb. most a zsidókon kívül a hazai németekre, románokra, szlávokra stb. is alkalmaznánk, alig maradna itt magyar, vége volna uralmunknak, megtámadnák létjogosultságunkat, sőt maguknak a hungaristáknak legnagyobb része Szálasival együtt szintén nem volna magyar. Fejtegetésem szinte rémülettel hallgatta Szálasi (...)” Természetesen Serédi ellenezte a háború folytatását is, és Szálasi fanatizmusára így válaszolt: „Azt sem fogadom el, hogy vagy győzünk, vagy megsemmisülünk, mert ha nem győzünk, iparkodni kell megmenteni az életet.” (Zrínyi Könyvkiadó)

Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcról

A szemerei Szemerék! Közlebbi és távolabbi rokonok, akik Huba vezértől származtatták magukat. Szemere Pál, aki Kölcseyvel feleletet írt a *Monolatra*. Szemere Miklós, játékos kedvű, kitűnő humorú versek szerzője, aki Vörösmarty nemzedéktársaként új érzékenységet vitt a pátoszos romantikába. Egy másik Szemere Miklós, aki egy emberöltővel később híres lótenyésztő volt, vívókört alapított, céllövő versenyeket rendezett.

Alakját Krúdy idézte föl. Szemere György, szabolcsi földbirtokos, akinek egyik drámáját a Thália Társaság adta elő, s a fiatal Lukács a legjobb magyar darabok közé sorolta. És még mennyi híres-neves Szemere. De a leghíresebb mindjűk közül Szemere Bertalan volt. Róla neveztek el utcát Budapesten. Ő volt a szabadságharc utolsó „miniszteri tanácsának” elnöke.

A bukás után emigrált — ha itthon maradt volna, Haynau nyilván bitóra küldi Aradon —, s 1852-ben Párizsban történeti portrét, ahogy ő nevezte: politikai jellemrajzot készített Bathhyány Lajosról, Görgeiről és Kossuthról. Munkája először Hamburgban jelent meg német nyelven. Az utolsó pillanatig titokban tartott kéziratot két „megbízható” ember, Bangya János és Zerffi Gusztáv fordította németre. Mondani sem kell, mindketten az osztrák rendőrségnek dolgoztak. Hamarjában készített fordításukhoz német — ma úgy mondanánk — anyanyelvi lektort kerestek, aki végigbogarászta a szöveget és kigyomláta belőle a hibákat. Az anyanyelvi lektort Marx Károlynak hívták.

Mindhárom arcképvázlat a kortárs — egyszerre barát és rivális — elfogultságaival készült. Szemere Bertalan élelemjű ember volt és határozott egyéniség, a haza és a világ dolgairól megvolt a saját véleménye, s hajthatatlanul ragaszkodott is hozzá. Nehezen lehetett meggyőzni. Csodálták óriási munkabírását, remek szervezőképességét, nagyszerű jogérzékkel rendelkezett (ő fogalmazta az 1848-as sajtótörvényt), átlátott a felszínen és egyszerre a kérdések lényegére világított rá. A nagyobbak közé tartozott. De nem lehetett könynyű együttműködni vele. Élelemjűségéhez és áldozatvállalásához gúnyos hajlam és hibakereső rosszindulat keveredett. Érezni arcképrajzán, hogyan gyűri le illetén hajlamát, amikor a mártír Bathhyányról ír, hogy Görgeivel és Kossuthal kapcsolatban aztán szabadon engedje indulatait.

Az utókor javára. Mert a politikus mérícskélés helyett nyílt szóval készített jellemképek ilyenmódon átnőnek a szépirodalomba. A három mű nemcsak történeti forrás rengeteg anyaggal és adattal, hanem a szerző lelkiállapotának teljességével megírt, élményszerű széppróza. Remek, mondhatnám modern nyelven, a romantika minden fellengzősége és ma már legtöbbször zavaróan ható emelkedett fogalmazása nélkül.

A három arckép mintegy harmadát teszi ki a kötetnek. A többi Szemere 1848—49-es hivatalos levelezése tölti meg. A szabadságharc becses forrásanyaga. A kötetet Hermann Róbert és Pleyach István rendezte sajtó alá, és ők írtak hozzá bevezető tanulmányt. Ez a bevezetés tudományosan pontos és világosan megírt, jól megfogalmazott, vérbeli történetírói munka. (Szépirodalmi Könyvkiadó)

Szürrealizmus

A győri Műhely különszámot szerkesztett a szürrealista mozgalom eddig magyarul még meg nem jelent műveiből és dokumentumaiból. A válogatás élén Román József kitűnő, bevezető tanulmánya áll. A tavaly megújult folyóiratnak ez a tematikus száma már néhány hónapja megjelent, de szeretném ezeken a hasábozon is fölhívni rá a figyelmet. Az 1924-ben megszerveződött szürrealista mozgalom sok arcú szellemi irányzat volt, nálunk mégis eléggé egyoldalúan mutatták be eddig. A hangsúly a politikai összefüggésekre került, ami érthető is az elmúlt évtizedeket tekintve.

Ismeretes, hogy a szürrealisták túlnyomó többsége baloldali elkötelezettségű művész volt, néhányan közülük beléptek a francia kommunista pártba, aztán voltak, akik kiábrándultak és kiléptek, másokat kizártak, megint mások közelebbi vagy távolabbi szimpatizánsként dolgoztak. Gondot okozott nálunk ez a politikai szerep, magyarázni kellett, dicsérni a közeledést, mentetegetni az önállóság-igényt. A figyelem nagy részét le is kötötte a dicsérő-mentegető magyarázat.

A Műhely-külszám érdeme, hogy szakít a megszokott gondolatmenettel, és egészen más, nálunk eddig jobbra ismeretlen arcát fordítja felénk ennek a színes és nagy hatású mozgalomnak. A szürrealizmus a Dada után, nem kis mértékben éppen a dadaizmus ellen jött létre. Komolyabb, mélyebb, filozófusabb akart lenni Tristan Tzara mozgalmánál. Hegel bonyolult fogalmát, az „objektív véletlent”, valamint a pszichoanalízis tantételeit választotta kiindulásnak. Evvel mindjárt elméletibb jelleget öltött és látszólag nagyobb perspektívát is nyert.

A komoly, szinte messiánikus szürrealizmus mellett nálunk kevésbé figyeltek eddig föl a szürrealizmusnak a dadaizmushoz közel álló jellegzetességeire. A játékos kedvre és humorra. A Műhely most erre teszi a hangsúlyt. Nem csak ezt mutatja be, de ezt hangsúlyozza a válogatással. „A guminagymama nagyanyányi szivart sziv. Vidáman rikkantgat. Szexepiles a guminagymama...” — írja Hans Arp; olvashatók itt a szürrealista közmondások blödlíjei: „Az elefántok fertőzőek. Amikor a tojás tojásokat tör össze, akkor nem szereti a rántottát. A nagy madarak gyártják a kicsi zsalugátékeket,” stb. Eluard és Péret fogalmazta ezeket. Hogy is hangzott Salvador Dalí híres szoborterve? „Az eredetnél háromszor nagyobb automobil, ahol a részleteket még az eredetnél is hűségesebben reprodukáljuk, gipszből vagy onixból. Mindezt becsomagoljuk női alsóneműbe, és olyan mély kriptába helyezzük, amelynek helyét csupán egy parányi, szalmából készült ingaóra jelzi.” Vagy itt van a kitűnő „fekete humor” megannyi megnyilatkozása, itt vannak a játékosan értelmetlen mondatok olvasópukkasztó példái. Vagy Robert Desnos játékosnak szánt, ám háborzongatóan pontos jóvendölései 1924-ből, amikor csak úgy blödliből megjósolta a hitlerájt, a világháborút, Nagasaki pusztulását, megjósolta még az 1985-ös orosz fordulatot is. De nem folytatom a felsorolást. Befejezésül a képmellékletekre hívom még föl e sorok olvasóinak figyelmét. A ma már klasszikusnak tekinthető és túlnyomóan francia szövegek mellett a magyar szürrealizmus alkotásai láthatók: Anna Margit, Bálint Endre, Korniss Dezső, Ország Lili, Vajda Lajos és mások néhány remek képe.

Egy hónap

Vége a hidegháborúnak. Ez a Mérleg téli számának sokat sejtető vezető címe. Akkor legalábbis azt hittük, és joggal hittük, tényleg vége van.

Azóta egy kicsit megváltozott a helyzet. Ma már inkább Valentin Zsifkovits tanulmányának címe időszerű: *Erkölcös politikát!*

Nem tudom, a politizálásban érvényesülhet-e az erkölcs. Vannak helyzetek, amikor az uralmon lévő politikusok ezt szeretnék, de szándéknak mindig ellene hat valami. Tulajdonképpen ezt a „valamit” kellene tetten érni. Azt a megmagyarázhatatlan ellenhatást, mely a legjobb és leghitelesebb szándékokat is keresztezi, eltorzítja, meghamisítja.

A rosszabbik változat, amikor a politika — kétes tetteinek kompenzálására — állandóan erkölcsiségét hangsúlyozza. Amikor a hatalom túlságosan sokat mondogatja, hogy a széles néprétegek érdekét szolgálja, majdnem biztos, hogy az ellenkezője igaz.

Olvasom Huizinga lelkesült fejtegetéseit a játékról, amely érdek nélküli. A politikában — sajnos — mindig érdekek ütköznek, érdekek érvényesítéséért folyik a küzdelem. S mert ezek az érdekek emberiek, szükségszerűen ott lapang bennük a rossz is. Zsifkovits nagyon bölcsen látja: az élet minden területén harc folyik, s a politikának abban rejlik a művészete, hogyan lehet megszüntetni az egyéni és a közérdek újra meg újra jelentkező feszültségét.

A tapasztalat sajnos azt mutatja, ha a művészek politizálnak, nem biztos, hogy művészi fokon gyakorolják a politikát.

Nincsen hatalom nélküli politika. Zsifkovits különbséget tesz a hatalom „finom” és „brutális” formái között. Az utóbbiakról nincs mit beszélni, jól ismerjük őket. Az előbbieket így definiálja: „A hatalom finom formái közé tartozik az ész hatalma, az érv hatalma, a jó példa hatalma és más effélék...” Sajnos ezek a hatalomgyakorló „finom” eszközök inkább csak a nagyszabású utópiákban léteznek. Mert a hatalom birtokosa — miközben mögötte az erő — rendszerint a bölcsességre, a belátásra hivatkozik, s szívesen érvel is, főként ha érveit fegyverek támogatják. És a „jó példa”... Miből élnek meg majd a botránykrónikák?

„Törekedj a hatalomra — figyelmeztet Zsifkovits —, de állítsd a szeretet és az igazságosság szolgálatába!”

Hát, éppen ez az. Az igazságosságot csak ott lehet megvalósítani, ahol ennek rendelkezésre állnak a megfelelő gazdasági és egyéb eszközei. Ahol nem, ott lehet emlegetni a szeretetet és az igazságosságot, de a társadalomban szükségszerűen igazságtalanságok születnek, sőt, rosszabb esetben előnyben részesítik az igazságtalanságot. Csak éppen más néven. Esetleg úgy nevezik: „vállalkozás”. Esetleg adókat vetnek ki az igazság nevében. A civil mentalitás lázong az adók ellen. De sok-sok civil igazságérzete nem ér annyit, mint egy paragrafus.

Zsifkovits egyik figyelmeztetésén hosszasan gondolkodtam: „...tekintsd az ellenségedet és az ellenfeledet lehetséges testvérnek és barát-nak!”

Ha ez az erkölcsös politizálás egyik alapfel-tétele, akkor ettől mi még nagyon messze vagyunk. Nyissuk csak ki a napilapokat, figyeljük a médiumok adásait, vessünk egy pillantást az országgyűlésre. Megvallom, ha rajtam múltnék, nem közvetítettém egyenes adásban a parlament vitákat. Egyrészt azért, mert bosszantó, ha valaki nyilvánosan szunyókál. Másrészt, amit látunk, az bizony messze van a politika jelzett erkölcsétől. Tudom, nem kevesen vannak, akiket az erkölcs vezérel. De mit tehet az erkölcsös ember, ha farkasok közé kerül?

A tanulmány végén Aquinói Szent Tamást idézi a szerző: „Nem elég a boldogsághoz, ha az ember a hatalom vonatkozásában hasonlít Istenre, a jóság tekintetében viszont nem hasonlít rá.” Cseppet sem ragaszkodom ahhoz, hogy a politika „jó” legyen. Elég, ha jól politizálnak, akik erre vállalkoztak. És egy másik, rendkívül bölcs megjegyzés Karl Lehmann dolgozatából (*A szabadság békés forradalma — ára és feltétele*), amely ugyancsak a Mérlegben olvasható: „...senki sem sajátíthatja ki egyedül magának a szabadság győzelmét a társadalmi és politikai bajokért felelős, évtizedekig uralkodó hatalmasságokon.” Jóllehet a mondat fordítása nem éppen gördülékeny, jól értjük, miről szól. Senki sem mondhatja, hogy én győztem. Legfeljebb ezt: mi győztünk. Ennek azonban a jelenben és a jövőben is súlyos konzekvenciái vannak.

Folyóiratok. Amíg naponta fáradtságos vonatkozással közelítettem meg munkahelyemet, mindig gondosan ellovtam minden folyóiratot. Cezruzával húztam jeleket a margóra, miközben a fülkét diszkrét fokhagymaszag lengte be.

Amikor több időm maradt volna folyóiratokat olvasni, inkább azokat a könyveket olvastam, amelyekre addig nem volt időm, vagy amelyekhez korábban nem juthattam hozzá. De a folyóiratokat akkor is átfutottam, az érdekesebb írásokat kivágtam, azzal a jelszóval: „majd”. Mint tudjuk, ez a „majd” sosem következik be az ember életében.

Egyfajta életformához azonban mindig hozzátartoznak a jó folyóiratok, melyek akár egymással is vitatkoznak. Amikor szorgosan zárkózunk fel Európához, nem árt arra gondolnunk, hogy ezeket a lépéseket csak akkor tehetjük meg, ha nem szakítunk radikálisan az olvasás kultúrájával. Az igazán nyitott emberek rengeteget olvasnak, máskülönben honnan tudnák, mire érdemes nyitottnak lenniük.

Heroikus harcot vívnak manapság a folyóiratok (és könyvek is). Régi, kedves barátaim észrevétlenül agonizálni kezdenek. Jobb sorsra érdemes szerkesztők azzal fecsérlik energiájukat, hogy szponzorokat szerezzenek, máskülönben...

Egy ideig állam bácsi támogatta a folyóiratokat. Szigorú volt és igazságtalan. Ha nem tett nekí valamelyik folyóirat vagy könyv, elnadrágolta szerkesztőjét, íróját, mint a haszontalan gyereket. Ha apám, szokása ellenére, sötét ruhát öltött délelőtt, tudtam, szidást kap. Szegény Sík Sándor a kezét tördelte az ilyesfajta találkozások előtt. Egy kis beszélgetés. Megbe-

szelés. Csakhát az ember nem szívesen beszélget, ha rögtön belefojtják a szót.

Mégis reménykedem. Olvasás nélkül, folyóiratok nélkül nem járhatja át a társadalmat a kultúra erjesztő szellemisége. És vannak ma is hősi vállalkozások. Mindig is voltak. Összeszövetkezett néhány huszonéves egyetemista, megalakították a Perspektívát. Pénzük nem volt, szegény Thurzó-mama talán nem is sejtette, miért fogy oly sok kifli a pékségben, s miért nem növekszik mégsem a bevétel. Megette a Perspektíva. De ebben a pár számban indult a harmadik nemzedék jónéhány írója. Ki tudja, hogyan emlegetik majd utódaink például a Limest, amelynek írói makacs következetességgel vallatják a 18-19. század magyar irodalmát és művelődéstörténetét. Alighanem igazuk van. Ha múltunkat elfelejtjük, a jövőt nem ismerhetjük.

Mit is adhat egy mai folyóirat egy mai embernek? Hadd idézzem a Szolgálat 88. számának összefoglaló címét: *Értékrend és értékre nevelődés*.

Hát például ezt. Nem is keveset.

Mentsük meg szegény folyóiratainkat! Ne feledjük, egy-egy folyóirat olykor egy korszak műveltségének, szellemének jelképe volt. Ma is csendes áhitattal veszem kezembe a Nyugatot, a Választ, a Szép Szót, a Vigiliát, de az Új Időket is. A diktátorok elmennek. Az írás — reméljük — megmarad.

Irodalom

Bogyay Katalin: In memoriam Pilinszky

Megjelent az első könyv, amely kiállításában Pilinszky jelentőségéhez méltó, s mint ilyen, régi tartozást egyenlít ki.

Olvastán mégis hiányérzetünk támad, és azon kezdünk töprengeni, vajon milyen szempontok szerint állt össze ez az anyag, mi tartja egybe, s milyen olvasói réteget céloz meg. Vane, lehet-e olyan ember, aki — velünk ellentétben — elégedetten fejezi be a kötet tanulmányozását? Talán furcsának tűnik, de nem kapunk semmilyen eligazítást a könyv célját illetően. Hacsak a borítón olvasható fülszöveget nem számítjuk, amely szerint „barátok és tisztelők beszélnek e kötetben versben, grafikában és visszaemlékezőként”. Nos, ez egyszerre sok és kevés. De inkább kevés. Ez a feladat nem oldható meg egy röpké eligazítással! Csak a szerkesztő segíthetne rajtunk, ha idegenvezetőként mellénk szegődne, s biztos léptekkel kalauzolna a szövegek és képek eklektikus városában. Ám a szerkesztő hallgat, egyedül hagy bennünket. Pedig nem vagyunk egyaránt jártasak irodalomban, képzőművészetben és fotóművészetben, s talán még Pilinszkyt sem ismerjük jól. Újból és újból úgy kell éreznünk: betolakodók, kinézték laikusok vagyunk itt csupán, vagyis nem hozzánk szól, nem nekünk készült ez a könyv. De akkor kiknek?

Ez a könyv a Pilinszky Jánossal legkülönfélébb minőségű és fokú kapcsolatban álló legkülönfélébb művészek (és nem művészek) legkülönfélébb műfajú megnyilatkozásait foglalja magában. Találunk itt absztrakt és egyéb rajzokat, művészi fotóportrékat, amatőr és fotóriporter felvételeket, kép-vers és videografika-vers kombinációt, rézkarcokat és festményt. Interjú második feleségével — és rajzot első feleségétől. — Megszólal gyóntatója, akivel több évig állt kapcsolatban, és a rabbi, akivel csak egyszer találkozott; nyilatkozik vele hosszú éveken át egy művészi-baráti körbe tartozó költő — és római szállásadója, akinél pár hétig lakott. Beszél róla köteteinek szerkesztője, és az író, aki — nem akarván zavarni — kikerülte az utcán. Beszél róla egyik legjobb, zongoraművész barátja — és számos közreműködő van még, akinek vele való kapcsolatáról semmit sem tudunk meg. Ezek lehetnek bizalmasai éppúgy, mint vele csupán szellemi szférákban érintkezők. Kányádi Sándor például *elmaradt* találkozásukról

versel, amely szellemi szinten *nem* valósult meg.

Meg kell értenünk: ez a vállalkozás alapjában elhibázott, a kezünkben tartott kötet pedig legalább két-három lehetséges Pilinszky-könyv kezdeményeinek habaréka. Ennyiben, mint tájékozódás és anyaggyűjtés, értékelendő, s csak tisztelghetünk a szerkesztő Bogyay Karalin előtt, hogy nem rettent meg a feladat buktatóitól, s merte egyesíteni az össze nem illőket, nyüzsgően eleven anyagot szorítva egy könyv kereteibe. Ismételjük: e vállalkozás tiszteletet parancsoló — csak éppen képtelen.

Elképzelhető persze olyan ellenvetés, amely szerint pont ez az eleven sokszínűség lenne e könyv legnagyobb erénye, amelynek révén sok kis mozaikdarabból áll össze a kép a költőről, e sokféleséget pedig a költő személye fogná egybe. — De a költő valódi arcát adja-e ki a mozaikdarabok összessége? És összefogja-e, összefoghatja-e a *bemutató* költő személye a *bemutatóra hivatott* mozaikdarabkákat? — A költőről kirajzolódó kép csakis rendező tevékenység révén jöhet létre. A szerkesztő gyűjti és rendezi el az anyagot a saját elképzelései és saját Pilinszky-képe alapján. Ő pedig éppen ezen elképzeléseit és képét nem ismerteti meg velünk.

Az eddigiek szellemében most a részletekről néhány szót: hiányolunk a könyvből egy rövid életrajzot és méltatást, valamint egy bibliográfiát a költőről és a költőről megjelent művekről. Hiányoljuk a kötet és a költőről eddig megjelent könyvek kapcsolatának tisztázását. Hiányzik a közreműködők személyéről és a költőhöz fűződő viszonyukról való egységes elvű tájékoztatás. Örömmel találkoztunk volna újra Tuskés és Kuklay könyvének legjobb Pilinszky-portréival — végre jó, ill. jobb minőségben, és ugyanígy az itt-ott megjelent vagy még lappangó Pilinszky-képekkel. Szerelphettek volna Pilinszkyt a kötet közreműködőinek társaságában ábrázoló fotók is, ezáltal téve az olvasó számára érzékelhetőbbé, hogy a költő személyes ismerősei szólnak hozzá. Ugy látjuk, hogy a fotók kötetbeni elhelyezése sok esetben ésszerűtlen.

Az eddigiekből talán már kiderült, hogy a könyvet egy szép, ám az adott keretek között megvalósíthatatlan terv szükségszerűen kudarcot vallott kivitelezésének tekintjük. Kevesebb több lett volna, morogjuk, s lemondóan tesszük vissza a polcra. (*Officina Nova*)

Kiss Péter

Zene

Vadak és szelídek

A Hungarotonnak köszönhetően magyar kiadásban is megjelent Bach *János passiójának* John Eliot Gardiner vezényelte főlvétele, a Deutsche Grammophon nagysikerű régi hangszeres Bach oratórium sorozatának kiemelkedő darabja.

Gardiner különleges muzsikusa, aki egyszerre hagyománytisztelő és újító, és egyéni megoldásait, különbségeit annyira átgondoltan és magától értetődően, olyan meggyőző erővel hajtja végre, hogy a hallgató azonnal érzi: példa értékű, a jövőben klasszikusnak számító előadással ismerkedett meg. Mindennek az alapja az igényesség. A Monteverdi kórus és az Angol Barokk Szólisták káprázatosan magas fokon, tisztán, áttetszően, tökéletesen együtt, határozottan, de minden agresszivitástól mentesen muzsikálnak. Az Evangélista szerepében Anthony Rolfe Johnson remekel: hangszíne semleges, éneklése azonban rugalmas és változékony, egyaránt képes a borzalom, a gyász, a fölháborodás, az erő és a csüggedés kifejezésére. A karmester egyik meglepő megoldása, hogy Jézus szerepére Stephen Varcoe-t választotta, aki fiatalosan csengő magas basszussal rendelkezik. Szokatlan ilyen hangot hallani ebben a szerepben, hiszen általában jellegzetesebb, határozottab és nagyobb erejű hangokra bízzák a szöveget, ilymódon aláhúzva az alak fontosságát, központi szerepét. Gardiner megoldása viszont könnyen védhető: Jézus valóban fiatal volt; mindez azonban azt mutatja, hogy a karmester nem Jézust, az Istent, hanem az embert akarta bemutatni. Gardinert a passió világi értelme ragadta meg: a tömeg és az egyén viszonya.

A *János passióban* ketten állnak a tömeggel szemben: Jézus és Pilátus. Jézus — természetesen

— szelídsége ellenére a világ teljes és következetes ellentéte. Rajta nincs hatalma a tömegnek, lényé azonban olyan erőteljes kihívás, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni: követni kell Őt, vagy megölni. Pilátus azonban nem képes megőrizni szuverenitását a tömeggel szemben, hol megijed, hol provokál, végül engedményt tesz neki, és már nem tud megállni: halálra ítéli azt, akinek háromszor is kimondta ártatlanságát.

Mindemellett az oratórium igazi főszereplője a kórus, amely egyszerre jeleníti meg a korálokot éneklő gyülekezetet, vagyis a hallgatót magát, a hívók seregét, és az őrjöngő, a halált látni vágyó tömeget. De ez a tömeg sem egyértelműen gonosz. Perye András mutatott rá, hogy a megfelelő kóruszámok mind nagyon szép, könnyed, táncos ritmusú, olaszos karakterű darabok, amelyeket csupán a szövegük tesz — ebben a formában különösen — hátborzongatóvá. A kórusnak ez a hármas szerepe óhatatlanul fölteszi a hallgatónak a kérdést: hol, melyik oldalon áll most, és melyik oldalon állt volna akkor. A János passiót komponáló Bach ugyancsak kellemetlen ember, aki nem engedni elmerülni hallgatóját az élvezetben, hanem inkább kínos kérdéseket tesz föl neki, miközben azt is megmutatja, hogy aki nem válaszol, hanem csak visszakérdez, hogy „mi az igazság?”, éppúgy elbukik, mint az, ki restségből, kényelemből, félelemből vagy féltékenységből állt a rossz oldalra. Bach nem kegyelmez, hanem kérdez, egyre csak kérdez, követeli a döntést, de még ma, ebben az órában, ebben a pillanatban. Ránk emeli a szemét, és a választ várja.

Fáy Miklós

Levelek — válaszok

Rászlai Tibor: *Dativus ethicus* címmel kiváló cikket tett közzé a *Vigilia* 1990/6. és a *Nappali ház* 1990/2. számában. A tanulmány azonban messzemenően követi Pinchas E. Lapide, a nagy zsidó vallásbölcselel *Az ellenséget leszerelő szeretet (Reálpolitika a hegyi beszéd szellemében)* című, folyóiratunk 1981/4. számában megjelent írásának szerkezetét, gondolatmenetét, mondatfűzéseit, kifejezéseit és idézeteit, anélkül azonban, hogy e forrásra utalna. Rászlai Tibor a *Theologiai Szemlében* Yves Congar világhírű

francia katolikus hittudós tanulmányát hasonló módon némileg módosítva tette közzé a saját neve alatt, és a *Ligetben* is — folyóiratunk cikkeire támaszkodva — forrásmegadás nélkül publikált különféle írásokat. Őszintén örülünk a jó gondolatok terjedésének, de ma már semmi okot sem látunk arra, hogy a hazai szerzők ne idézzék bátran folyóiratunkat, amint a múltban a pártállam idején több-kevesebb okkal gyakran megtették.

Boór János
a *Mérleg* főszerkesztője